

Walenty Ostasiewicz

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

UWAGI O PREHISTORII STATYSTYKI

Wprowadzenie

Historia statystyki jako nauki rozpoczyna się w 1660 r. (zaokrąglona data początku działalności arytmetyków politycznych). Korzenie statystyki sięgają jednak odległych czasów starożytności. W tym artykule pobieżnie prześledzono tę długą drogę rozwoju statystyki. Rozpoczynając od spisów biblijnych Mojżesza i Dawida, poprzez reformy Solona i króla Tuliusza Serwiusza, został przedstawiony spis króla Wilhelma Zdobywcy i jego słynny kataster o nazwie *Domesday Book*. Artykuł kończy krótka prezentacja pisarstwa średniowiecznego.

To co w obecnych czasach określa się mianem statystyki ma dość skomplikowaną historię. Jeśli chodzi o przedział czasowy, to jest on stosunkowo krótki, gdyż obejmuje zaledwie około 350 lat. Jeśli zaś uwzględnia się źródła, z których ona wyrosła, to sięgają one tysiący lat. Na samym początku XX w. M. Poznański pisał w „Ekonomiście”, że historia statystyki to historia sporów o jej treść i zakres. Jak żadna inna nauka, statystyka szczyci się swoją własną humorystyką. Do jej kanonów należy „statystyka określić statystyki”.

Przyjmijmy że historia statystyki rozpoczyna się wraz z rozwojem nauki nowożytnej, czyli w XVII w. Cały jej rozwój do tego momentu określimy mianem prehistorii.

Początki rozwoju statystyki były związane z potrzebami fiskalno-obronnymi państwa. Każdy władca potrzebował pieniędzy nie tylko na budowę fortyfikacji obronnych i utrzymania wojska, ale też na budowę swoich pałaców oraz rezydencji. Pieniądze były potrzebne też na utrzymanie wdów i sierot, których mężowie i ojcowie zginęli w wojnach. Od najdawniejszych czasów najważniejsze źródło pieniędzy stanowili obywatele lub mieszkańcy danego kraju. Problem władcy polegał na określeniu wielkości pobieranych danin. Były one pobierane w zależności od zamożności płatników. Należało więc przede wszystkim posiadać informacje o liczebności kraju i zamożności jego obywateli. Uzyskiwano je w wyniku przeprowadzonych spisów ludności oraz poprzez sporządzanie rejestrów nieruchomości – gruntów oraz budynków.

W dalszej części pobieżnie omówiono trzy spisy opisane w Biblii. Dwa z nich przeprowadził Mojżesz, trzeci zaś, król Dawid. Oprócz tego przedstawione są trzy spisy dokonane przez władców świeckich.

Spisy ludności i opis majątności całego kraju przeprowadzone na polecenie władców nazywano spisami urzędowymi. Dały one początek temu, co w obecnych czasach nazywa się statystyką publiczną lub oficjalną, czyli urzędową.

Niezależnie od takich zleczonych opisów, opisy państw dokonywano także z pobudek czysto poznawczych, czyli naukowych. Opisy te, w odróżnieniu od urzędowych, Z. Korzyński – polski statystyk z XIX w. – nazywa opisami prywatnymi. Były one dokonywane nie w celu zaspokojenia praktycznych potrzeb władców, lecz aby wyjaśnić stan rzeczy.

Pierwszego opisu prywatnego dokonał Arystoteles. Zgodnie z rozwiniętą przez siebie filozofią uważał, że opis czegokolwiek, co istnieje, czyli bytu, polega głównie na opisie zasad, które nadają określoną strukturę wszystkiemu temu, co istnieje. Zasady te Arystoteles nazwał przyczynami i wyróżnił ich cztery: formalne, materialne, sprawcze oraz celowe.

W wiekach średnich zaczęto „z urzędu” prowadzić rejestry kościelne. Oprócz tego duże znaczenie miały „sprawozdania” dyplomatów i urzędników, jakie musieli składać ze swych wojaży zagranicznych.

Na szczególną uwagę zasługują sprawozdania włoskie, czyli *Relazioni*. W 1296 r. gubernatorowie weneckich prowincji byli zobowiązani zawiadamiać swoje rządy o wszystkim, co na uwagę zasługuje.

Pod koniec wieków średnich na Półwyspie Apenińskim było wiele lokalnych państw rządzonych przez kilka możnych rodów. Do najbardziej znanych należał ród Viscontich, Medyceuszy i Sforzów. Warto zauważyć, że drugą żoną Zygmunta I Starego była Bona Sforza d’Aragona (1494-1557), która pochodziła z jednego z tych rodów.

1. Spisy biblijne

Do najstarszych, a jednocześnie dobrze udokumentowanych, należą biblijne spisy Izraelitów. Ich prezentacja wymaga choćby bardzo pobieżnej znajomości historii Izraelitów. Praojcem Izraelitów był Abraham, który urodził się, według rachuby biblijnej, w 1948 r. po stworzeniu świata. Osiedlił się w krainie wybrzeża Morza Śródziemnego, którą wówczas nazywano Kanaanem; dzisiaj są to tereny Palestyny. W krainie tej wykupił na własność pieczarę o nazwie Makrela, w której pochował swoją żonę Sarę. Znajdują się tam również groby Patriarchów, w szczególności samego Abrahama i jego wnuka Jakuba, od którego pochodzi nazwa całego narodu, Jakub bowiem po całonocnej walce z aniołem uży-

skął nowe imię – Izrael – co oznacza mniej więcej tego, który „walczy z Bogiem” lub który „walczy o Boga”, ewentualnie „sprawiedliwy przed Bogiem” (por. Johnson, 1998). Jakub-Izrael był ojcem 12 plemion, z których składał się cały naród, w Biblii nazywany Izraelem.

Prawdopodobnie z powodu niedostatku żywności naród ten wyemigrował do Egiptu. H. Graetz, znany profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, w 1888 r. emigrację tę ujął następująco: „W siedemdziesiąt tylko dusz wywędrowawszy czasu głodu z kraju Kanaan, odwiecznego siedliska praocjów, do Egiptu i przyjaźnie zrazu przyjęci, rozmnożyli się nadzwyczajnie w Egipcie północnym (ziemi Gosen)” (Graetz, 1929, s. 5-6).

Z upływem czasu życie Izraelitów w Egipcie było coraz bardziej uciążliwe. W szczególności za czasów panowania Ramzesa II (1304-1237 r. p.n.e) byli wyjątkowo uciskani. Po nieudanych pertraktacjach z faraonem zdecydowali się opuścić Egipt.

„Pierwszego dnia drugiego miesiąca w drugim roku po wyjściu z ziemi egipskiej przemówił Pan do Mojżesza na pustyni Synaj w Namiocie Zgromadzenia tymi słowy:

Zróbcie spis całego zboru synów izraelskich według ich szczepów i rodów, spis imienny wszystkich mężczyzn, głowa po głowie” (Księga Liczb, 1-2). W wyniku tego polecenia został dokonany pierwszy spis Mojżeszowy. Po upływie 40 lat „(...) rzekł Pan do Mojżesza i do Eleazara, syna Aarona, kapłana, mówiąc: sporządź spis całego zboru synów izraelskich od dwudziestego roku wzwyż według ich rodów wszystkich zdalnych do służby wojskowej w Izraelu” (Księga Liczb 26, 1-2).

Ich wyjście z Egiptu opisane jest w drugiej księdze biblijnej o nazwie Exodus. Wyjście to miało miejsce około 1225 r. przed narodzeniem Chrystusa.

Oba te spisy były wielokrotnie poddawane różnym analizom. Są one przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 1

Spisy ludności plemion izraelskich

12 plemion Izraela	Pierwszy spis	Drugi spis
Ruben	46 500	43 730
Symeon	59 300	22 200
Czad	45 650	40 500
Juda	74 600	76 500
Issachar	54 400	64 300
Zabulon	57 400	60 500
Manasses	32 200	52 700
Efraim	40 500	32 500
Beniamin	35 400	45 600
Dan	62 700	64 400
Aser	41 500	53 400
Neftal	53 400	45 400
Razem	603 550	601 730

Źródło (Spisy Ludności..., 2002, s. 4).

2. Spis i reformy Solona

Rozwój każdej cywilizacji rozpoczyna się z chwilą kształtowania się struktur społecznych i form sprawowania władzy.

Podstawową formą organizacji społeczeństw, która dała początek cywilizacji nazywanej dzisiaj cywilizacją zachodnią była instytucja społeczna o nazwie polis. Greckie słowo *πολις* (polis) tłumaczone jest zwykle jako państwo lub miasto-państwo, jednak jak dowiadujemy się z głębszych analiz tego pojęcia (por. Kumaniecki, 1975), to polis nie miało charakteru tego, co dzisiaj rozumiemy pod pojęciem państwa. Nie miało bowiem policji ani systemu fiskalno-podatkowego. Pod pojęciem polis rozumiano pewien (niezbyt wielki) obszar geograficzny, na którym zamieszkała tam ludność sama stanowiła o swoich sprawach. Nie wszyscy mieli jednakowe prawa, a niektórzy nie mieli ich wcale; byli to niewolnicy, stanowiący własność ludzi wolnych. Ludzie wolni dzielili się na dwie klasy. Jedną stanowili arystokraci, okreśłani greckim słowem *avistoi* (najlepsi), drugą klasę stanowił lud, okreśłany słowem *kakoi* (źli).

Nie trzeba nikogo przekonywać, że przyjaźni między lepszymi i gorszymi nigdy nie było. Wraz z upływem czasu pogłębiała się natomiast przepaść między lepszymi, którzy byli bogaci, oraz gorszymi – biedniejszymi. Biedni, żeby żyć, często zapożyczali się u bogatych, stawiając w zastaw swoją własną osobę. W ten sposób ubywającą społeczność niewolników uzupełniano nie tylko poprzez ich zakup, ale niewolnik stanowił również formę spłaty pożyczki.

Tę bardzo niezdrową sytuację, grożącą rozpadem państwa, postanowił uzdrowić Solon, zaliczany według tradycji do słynnego grona siedmiu mędrców starożytności, wśród których są również: Tales z Miletu, Pittakos z Mityleny, Bias z Prieny, Periandros z Koryntu, Kleobulos z Lindos, Chilon ze Sparty.

W 594 r. p.n.e. Solon został wybrany archontem Aten, czyli przywódcą wojskowym i politycznym. W tym samym roku przeprowadził reformę społeczną. Przede wszystkim postanowił umorzyć wszystkie długi, w szczególności te najokrutniejsze – w postaci niewolnictwa. Zniósł również przywileje rodowe, a uprawnienia do sprawowania urzędów i obowiązki łożenia na rzecz utrzymania i funkcjonowania wszystkich instytucji państwowych zostały uzależnione od statusu majątkowego.

Przeprowadzając spis wszystkich obywateli, Solon dokonał ich klasyfikacji. Według słów samego Arystotelesa zrobił to następująco: „Według majątku podzielił ich na cztery klasy, które już i przedtem istniały: *pentakosiomedimnoi*, *hippeis*, zeugitów i thetów. Prawo sprawowania wszystkich urzędów: dziewięciu archontów, skarbników, poetów, Jedenastu i kola kretów przyznał obywatelom z klasy *pentakosiomedimnoi*, *hippeis* i zeugitów, przydzielając przy tym urzędy każdemu stosownie do wysokości jego majątku; należącym do klasy thetów przyznał jedynie prawo udziału w Zgromadzeniu i w sądach” (por. Arystoteles, 2001).

Wysokość majątku mierzono wielkością rocznych plonów uzyskiwanych z posiadanych gospodarstw. Jednostkę miary stanowił jeden medymnos (gr. *μεδιμνος*), uważa się, że stanowił on pojemność ok. 52-53 litrów.

Pierwszą klasę stanowili pięćsetmedymnowcy, czyli ci, których dochód roczny był nie mniejszy niż 500 medymnów. Drugą klasę stanowili rycerze i jeźdźcy (gr. *hippeis*), których majątek przekraczał 300 medymnów. W czasie wojny oni mieli obowiązek dostarczania jeźdźców. Trzecią klasę stanowili rzemieślnicy i chłopci. Do tej klasy należeli ci, których roczny dochód szacowano na 200 medymnów. Oni stanowili główny trzon wojska. Czwartą klasę stanowili tzw. Teci (gr. *thetes*), czyli parobkowie i najemnicy. Oni nie posiadali stałego dochodu. W razie potrzeby (wojny) teci odbywali służbę na wodzie.

3. Cenzus Serwiusza Tuliusza

Dzisiejsze słowa cenzor, cenzura czy cenzus pochodzą z czasów szóstego z kolei króla rzymskiego. Aby lepiej zrozumieć pochodzenie i sens tych słów, warto przyrzeć się okresowi historii Rzymu, określanego jako archaiczny.

Jest to okres od legendarnych czasów ósmego wieku do wieku piątego przed narodzeniem Chrystusa według tradycji Rzym został założony w 753 r. p.n.e. Od tej legendarnej daty liczono lata historii Rzymu (*ab urbe condita*). Na początku swego istnienia było to królestwo, czyli taki ustrój państwa-miasta, w którym najwyższą władzę sprawuje król. Zgodnie z tradycją było siedmiu królów: Romulus, Numa Pompiliusz, Tullus Hostiliusz, Hankus Marcjusz, Tarkwiniusz Priskus, Sergiusz Tuliusz i Tarkwiniusz Superbus. Historia potwierdza istnienie tylko trzech ostatnich królów z tej listy.

Ze względu na historię statystyki (statystyki urzędowej) warta uwagi jest jedynie sylwetka szóstego z wymienionych – Sergiusza Tuliusza. Podobnie jak w Grecji, podstawę organizacji życia społecznego w państwie, którym rządził król Tuliusz stanowił ród (*gens*). Rodów w owym czasie było 300, które dzieliły się na 30 kurii (*curia*), w każdej kurii były zaś 3 plemiona (*tribus*). Podstawową jednostką społeczną stanowiła rodzina, w której główną rolę odgrywał ojciec rodziny zwany *pater familias*. Ojcowie rodzin stanowili radę starszych określaną mianem senat (od łacińskiego słowa *senatus*, starszy). Potomków ojców rodzin nazywano *patricii* czyli patrycjuszami. Była to klasa uprzywilejowana. Drugą klasę, pozbawioną przywilejów, stanowili plebejusze od łacińskiego słowa *plebei* oznaczającego mniej więcej napełnianie, czyli byli to ci, którzy napełniali państwo siłą roboczą. Oprócz patrycjuszy i plebejuszy, podobnie jak w Grecji, dużą grupę społeczną stanowili niewolnicy, których traktowano jako narzędzie mówiące; po łacinie określano ich mianem *instrumentum vocale*.

Aby osłabić władzę rodów i ułatwić rządzenie państwem, Tuliusz przeprowadził w 550 r. p.n.e. reformę społeczną, dokonując przy okazji spisu powszechnego wolnych mieszkańców swego kraju.

Każdy mieszkaniec Rzymu miał zgłosić się do urzędnika określanego mianem *cenzora*. Funkcję jaką on wykonywał nazywano *cenzusem*. Jedną z wielu czynności było dokonanie spisu wszystkich obywateli, z których każdy był przypisywany do jednej z pięciu klas według jego statusu majątkowego. Jeśli nie posiadał żadnego majątku, to zaliczany był do klasy szóstej. Stanowili ją więc obywatele będący poza klasyfikacją (łac. *infra classem*). Klasę tę określano mianem *proletarii*, czyli proletariuszy. Nazwę taką obrano dlatego, że głównym zadaniem członków tej klasy było dostarczanie potomstwa, (łacińskie słowo *proli* oznacza latorośl, potomka). Proletariusz nie miał więc nic, ale miał rodzić dzieci.

4. Kataster Wilhelma Zdobywcy

Okolo 911 r. wojowniczy lud Skandynawii, który nazywano Normanami napadł na Francję i w jej zachodniej części założył księstwo znane jako Normandia. Okolo 1028 r. księciu Normandii urodził się nieślubny syn Wilhelm. Był on podobno dalekim krewnym króla Anglii Edwarda Wyznawcy, dlatego też kiedy król zmarł nie zostawiwszy następcy, Wilhelm postanowił sięgnąć po koronę brytyjską. Pomocne okazało się nie rzekome pokrewieństwo, lecz wojsko. Podbiwszy Anglię, będąc księciem Normandii, Wilhelm stał się też królem Anglii. Do historii przeszedł jako Wilhelm I Zdobywca. Nazywano go także Wilhelmem Bękartem, mimo iż nie krył swego urodzenia, to jednak surowo karał tych, którzy go tak nazywali. Aby się zorientować o stanie posiadania podbitego kraju, Wilhelm I zarządził sporządzenie katastra gruntowego. To nieco dziwnie brzmiące słowo nie ma jasnej etymologii; wyprowadza się je od starogreckiego słowa *katastichon*, oznaczającego rejestr, spis. Słowo to w wersji włoskiej przyjęło formę *catastico*. Kataster sporządzony na polecenie Wilhelma Zdobywcy został sporządzony w 1086 r. Jest on uważany za najbardziej znaczący dokument statystyczny w historii Europy, zawiera opis typograficzny całej Anglii. Szczegółowo opisano 13 418 miejscowości, podając ich granice, rodzaje upraw, pogłowie bydła itp.

Cały dokument nosi nazwę *Domesday Book*, czyli w tłumaczeniu na język polski – *Księga Sądu Ostatecznego*. Nazwa taka wynika z tego, że decyzje urzędników dokonujących spisu nie podlegały żadnej apelacji, czyli tak, jak ma być w Dniu Sądu Ostatecznego.

5. *Politeja Ateńska* Arystotelesa

Politeja Ateńska jest pierwszym zachowanym do czasów obecnych opisem państwa ateńskiego, dokonany przez Arystotelesa. Arystoteles urodził się w 384/383 r. p.n.e. w Stagirze. Mając osiemnaście lat przybył do Aten i od razu wstąpił do Akademii Platońskiej.

W latach 335/334 p.n.e. wynajął kilka budynków w pobliżu świątyni poświęconej Lykejosowi i założył własną szkołę, którą nazwano Lykeion, od tej nazwy pochodzi polskie słowo liceum. Arystoteles jest autorem wielu pism; wszystkie one zostały ostatnio pięknie wydane, z wybornymi komentarzami, przez Polskie Wydawnictwo Naukowe. W tomie 6 „Dzieł wszystkich” wydanych w 2001 r. zawarte jest dzieło pt. *Politeja ateńska* (w oryginale ma ono tytuł *Αθηναίων πολιτεία*).

Całe dzieło składa się z 69 rozdziałów zgrupowanych w dwie części. W pierwszej części obejmującej rozdziały od 1 do 41 opisane są dzieje Aten od czasów legendarnych do 403 r. p.n.e. Część druga obejmująca rozdziały od 42 do 69 poświęcona jest ustrojowi czasów współczesnych Arystotelesowi. Ustroje te zmieniały się jedenaście razy. Na samym początku był to ustrój rodowy, w którym podstawową jednostką społeczną stanowił ród, na czele którego stał naczelnik zwany basilesem. Rady łączyły się we fratrie, a te z kolei w plemiona, nazywane fylami. Początkowo państwo ateńskie składało się z czterech plemion, czyli czterech fyl, z których każda dzieliła się na trzy trytie.

Formy ustrojowe zmieniały się jedenaście razy. Krótkie ich streszczenie zawarte jest w ostatnim (41) rozdziale części pierwszej. Niżej przytoczony jest on w całości (por. Arystoteles, 2001, s. 757-759). „Twórcą pierwszej formy ustroju był Ion oraz ci, którzy się wraz z nim osiedlili, albowiem dopiero wówczas przeprowadzono podział na cztery fyle i ustanowiono królów fyl. Druga zmiana, ale pierwsza zasługująca na nazwę ustroju, przeprowadzona została za Tezeusza, kiedy ograniczono nieco władzę królewską. Następnym – był ustrój Drakona, połączony z pierwszym spisaniem praw, trzecim – wprowadzony po walkach ustrój Solona, który położył podwaliny demokracji; czwartym – tyrania Pizystrata, piątym po obaleniu tyranów ustrój Klejstenesa, bardziej demokratyczny aniżeli Solona. Szósty nastąpił po wojnach medyjskich, kiedy to Rada Areopagu ujęła ster rządów. Do siódmego z kolei utworzył drogę Arystoteles, a doprowadził do końca Efiates, pozbawiwszy znaczenia Radę Areopagitów. W tym okresie państwo pod wpływem demagogów najwięcej popełniło błędów w związku z panowaniem na morzu. Ósma zmiana ustroju nastąpiła z ustanowieniem rządów Czteryestu, a następny, dziewiąty, był znów demokratyczny. Dziesiątym była tyrania Trzydziestu i Dziesięciu, a jedenastym ustrój wprowadzony po powrocie powstańców z Fyle i Pireusu, który przetrwał aż dotąd, przy czym

lud zdobywa coraz większe wpływy. Sam bowiem zrobił siebie panem wszystkiego i zarządza wszystkim przez uchwały Zgromadzeń i przez sądy, w których ma głos decydujący. Przecież nawet uprawnienia sądowe Rady przeszły na lud. I dobrze, zdaje się, zrobili, gdyż małą garstkę ludzi łatwiej jest pozyskać czy to widokami zysku, czy osobistymi względami. Początkowo nie zgodzono się na wprowadzenie wynagrodzenia za udział w Zgromadzeniu. Ponieważ jednak obywatele nie przychodzili na zgromadzenia, a prythanowie na próżno wymyślali różne sposoby, żeby zebrać ludzi dla powzięcia uchwały, wprowadził Agyrrios wynagrodzenie w wysokości jednego obola; Heraklejdes z Kladzomenaj, nazywany «królem», podniósł je następnie do wysokości dwóch oboli, i znów Agyrrios podwyższył do trzech”.

Charakterystyka ustroju z czasów Arystotelesa zawarta jest w drugiej części jego dzieła. Zostanie przytoczony początkowy jego fragment (Arystoteles, 2001, s. 759-761): „Obecny ustrój polityczny przedstawia się następująco: Prawa polityczne posiadają ci, których oboje rodzice są obywatelami, wpisuje się ich w poczet członków demu, gdy ukończą lat osiemnaście. Kiedy zgłaszają się do zapisania, democi, złożwszy przysięgę, stwierdzają przez głosowanie, czy kandydaci posiadają wiek wymagany prawem, jeśli zaś okaże się, że tak nie jest, przechodzą z powrotem do liczby małoletnich; następnie sprawdzają, czy kandydat jest człowiekiem wolnym i urodził się w związku spełniającym wymogi prawa; jeżeli uznają, że nie jest wolny, może się odwołać do sądu, a członkowie demu wybierają ze swego grona pięciu oskarżycieli. Jeśli się okaże, że bezprawnie domaga się wpisania {na listę obywateli}, państwo sprzedaje go; jeśli zaś wygra sprawę, członkowie demu są zmuszeni wpisać go na listę. Potem wpisanych bada Rada i jeśli się okaże, że ktoś nie ma osiemnastu lat, wymierza grzywnę tym demotom, którzy wpisanie przeprowadzili.

Po dokimazji efebów, zbierają się ich ojcowie według fyl i po złożeniu przysięgi wybierają trzech członków z fyli, w wieku powyżej czterdziestu lat, których uznają za najlepszych i najodpowiedniejszych do kierowania efebami; lud zaś wybiera spośród nich, po jednym z każdej fyli, sofronistę i spośród ogółu Ateńczyków kosmetę, który jest naczelnym kierownikiem wszystkich. Ci wybrani, zebrawszy efebów, obchodzą z nimi najpierw świątyni, a następnie wyruszają do Pireusu i jedni z efebów pełnią straż w Munichii, a inni na Akte. Również Zgromadzenie Ludowe przez głosowanie wybiera dla nich dwóch pajdotrybów oraz nauczycieli, którzy szkolą ich w walce w pełnym uzbrojeniu, w strzelaniu z łuku, rzucaniu oszczepem i miotaniu pocisków z procy. Na wyżywienie dają każdemu sofroniście po drachmie, a efebom po cztery obole na głowę. Każdy sofronista otrzymuje pieniądze od członków swej fyli, zakupuje, co trzeba, dla wszystkich razem (jedzą bowiem wspólnie według fyl) i w ogóle troszczy się o wszelkie inne potrzeby.

W ten sposób spędzają rok pierwszy. W następnym roku na posiedzeniu eklezji, które odbywa się w teatrze, popisują się przed ludem zręcznością w ćwiczeniach wojskowych, otrzymują od polis tarczę i włócznię, a potem rozchodzą się po kraju i pełnią służbę wojskową w strażnicach. Pełnią tę służbę strażniczą przez dwa lata, noszą wtedy chlamidy i są wolni od wszelkich obowiązków obywatelskich. I nie może ich nikt pozywać do sądu ani też oni nie mogą nikogo oskarżać, aby nie mieli pretekstu do oddalania się, wyjąwszy wypadki, gdy chodzi o spadek i poślubienie spadkobierczyni, albo jeżeli któremuś z nich przypadnie związana z rodem godność kapłańska. Po upływie tych dwóch lat wchodzi już w szeregi innych obywateli”.

6. Średniowieczne opisy państw

Zostaną wymienione w porządku chronologicznym ważniejsze opisy państw dokonane u schyłku wieków średnich:

1. Eneasz Silvio Piccolomini (Aeneas Silvius), późniejszy papież Pius II w 1531 r. jeszcze jako kardynał napisał dzieło *Asiae Europaeque descriptio*, znane także jako *Cosmographia*, w którym opisane są kraje Azji i Europy.
2. Sebastian Münster (1488-1552) napisał pierwszą w języku niemieckim pracę dotyczącą opisu całego świata. Pierwsza część tej pracy pod tytułem *Cosmographia*, wydana została w 1536 r., w całości zaś w 1544 r. W języku niemieckim wydawana była aż 19 razy. Ostatnie niemieckie wydanie ma datę 1628, a więc wydano je 76 lat po śmierci autora. Praca ta była przetłumaczona na języki łaciński, angielski, francuski, włoski, a nawet czeski. Składa się ona z 6 ksiąg. W pierwszej opisany jest cały świat według Ptolemeusza. W kolejnych księgach opisane są kraje Europy, Azji i Afryki.
3. Francesco Sansovino (1521-1586) w 1562 r. wydał pracę pt. *Dal governo ed amministrazione di diversi regni ed repubbliche*, w którym opisuje ustroje 20 państw. Oprócz tego opisuje też państwa starożytne: Rzym, Spartę i Ateny, a nawet utopijne państwo Platona.
4. Giovanni Botero (1544-1617) w wieku 15 lat wstąpił do zakonu Jezuitów, kształcił się w wielu ich kolegiach, ale z powodu jednego kazania doktrynalnie błędnego został z zakonu wykluczony w 1580 r. Nie przeszkodziło mu to jednak być osobistym sekretarzem C. Borromeo, biskupa Mediolanu.

W 1589 r. wydał on pracę w języku włoskim *Le ralazioni universali divisi in quatro parti*, w języku łacińskim jej tytuł jest nieco inny: *Relationes Universales de viribus, opijus et regimine principium Europae, Asiae et Africae*. W dziele tym szczegółowo opisane są w sposób porównawczy ustroje 20 państw. Stanowiło ono podstawowe źródło wiedzy, z którego jeszcze prawie

- po stu latach obficie korzystał H. Conring. Dzieło to było przetłumaczone na język polski przez Łęczyckiego, kapłana zakonu Ojców Bernardynów. Część dotycząca Polski podobno „nic dla Polaka ważnego nie zawiera” (por. Kобрzyński, 1870). Oprócz tego Botero napisał jeszcze dwa inne ważne dzieła: *Ragione di stato* (Racja państwa) i *Cause della grandezza Della csittá* (O przyczynach wielkości miast).
5. Marcin Kromer (1512-1589) napisał pracę pt. *Polonia, seve de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo auctore Martino Cromero*, która została wydana w 1577 r. Na język polski została przetłumaczona w 1853 r. jako *Polska, czyli o położeniu, obyczajach, urządach Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*.
  6. Jan Krasziński (1550-1612) był kanonikiem krakowskim i gnieźnieńskim. W 1574 r. wydał w Bolonii w języku łacińskim pracę *Joanis Crassinii Polonia z dedykacją Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum I Valesium, Polonię Regem*. W 1582 r. praca ta została przetłumaczona na język polski. Powyższa dedykacja jest ciekawa; praca była wydana dokładnie w roku koronacji Henryka Walezkiego na króla Polski, który jeszcze w tym samym roku uciekł z Polski. Był on synem Henryka de Valois (stąd Walezy) i Katarzyny Medycejskiej, uważanej za sprawczynię Nocy św. Bartłomieja, w której tuż przed wyborem na króla Polska brał udział Henryk Walezy.

Bibliografia

- Arystoteles (2001): *Dzieła wszystkie*. Tom 6. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cotterell A., red. (1990): *Cywilizacje starożytne*. Wydawnictwo Łódzkie.
- Graetz H. (1929): *Czasy prastare. Historia Żydów*. Wydawnictwo „Judaica”, Warszawa.
- Johnson P. (1998): *Historia Żydów*. Platan, Kraków.
- Kобрzyński Z. (1870): *Wstęp do teorii statystyki*. Warszawa.
- Kumaniecki K. (1975): *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*. PWN, Warszawa.
- Lexikon der Antike (1977). VEB, Leipzig.
- Mały atlas biblijny (1990). KUL, Lublin.
- Matthew D. (1996): *Europa wieków średnich. Świat Książki*, Warszawa.
- Meitzen A. (1891): *History, Theory, and Technique of Statistics*. American Academy of Political and Social Science, Philadelphia.
- Nussbaum H. (1893): *Przewodnik judaistyczny*. Warszawa.
- Poznański M. (1907): *Kilka uwag o metodologicznych zadaniach statystyki*. „Ekonomista”, tom 1, s. 257-269.

Reale G. (2005): *Historia filozofii starożytnej*. Tom II. KUL, Lublin.

Sedlaček T. (2012): *Ekonomia dobra i zła*. Studio Emka, Warszawa.

Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej. Polskie Towarzystwo Demograficzne i Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2002.

Wipszycka E., red. (1985): *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*. PWN, Warszawa.

REMARKS ON THE PREHISTORY OF STATISTICS

Summary

The history of Statistics as a science is dated to 1660. The roots of Statistics are however in the antiquity. In this paper there are presented some, the most significant, events on the long way of the development of this science. We start with the Biblical censuses of Moses, and David, then, the reforms of Solon and Tullius Servius are shortly reviewed, as well as the census performed by William the Conqueror, and his famous Domesday Book. The paper is closed by the short list of medieval writers.